

УДК 94(477) «17»

DOI: 10.30840/2786-8818.1(1).2023.292994

КОНСТИТУЦІЯ ГЕТЬМАНА ПИЛИПА ОРЛИКА – ВАГОМИЙ ВНЕСОК В УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВОТВОРЧИЙ ПРОЦЕС

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, завідувач відділу української етнології НДІУ

Оксана ВИСОВЕНЬ

orcid.org/0000-0002-0061-2301

доктор історичних наук, доцент, старший науковий співробітник
відділу військово-патріотичного виховання НДІУ

Анотація. Мета дослідження – здійснення системного аналізу Конституції гетьмана Пилипа Орлика як важливого чинника державотворчого процесу в Україні. Охарактеризовано історіографію вивчення проблеми й джерельну базу. Проаналізовано особливості оцінки українськими дослідниками Конституції. Систематизовано основні положення Конституції. Методологічною основою роботи є системний підхід, принципи критичного та структурно-системного підходу до джерельної бази. Методи дослідження добиралися відповідно до поставленої мети. Використання історико-системного методу дало можливість дослідити основні положення й норми Конституції гетьмана Пилипа Орлика та узагальнити отримані результати. Наукова новизна роботи полягає у розширенні знань про важливий політичний і правовий документ першої половини XVIII століття.

Виявлено, що Конституція не є Основним Законом у сучасному правовому трактуванні, тому що не містить систематизованого викладу державницьких і юридичних засад козацької держави. Визначено, що головний мотив Конституції – суттєве обмеження самовладних повноважень гетьмана через створення з цією метою Генеральної ради як своєрідного козацького передпарламенту та урегулювання взаємовідносин поміж елітою козацької держави. З'ясовано, що основне завдання Конституції П. Орлика – створити життєздатну, конкурентоспроможну і збалансовану систему функціонування і взаємодії органів державної влади козацької держави. Показано, що з цією метою вперше, не тільки в українській, але і в європейській і світовій практиці, Конституція декларує процес розмежування влади на виконавчу, законодавчу і судову. Наголошено, що Конституція П. Орлика була не випадковістю, а закономірним етапом в розвитку українського державотворення, вона стала вагомим здобутком тогочасної української еліти, а юридичне оформлення державницьких напрацювань козацького керівництва посприяло посиленню козацької держави й творенню ранньомодерної української козацької нації.

Ключові слова: Україна; українці; Конституція гетьмана Пилипа Орлика; українське козацтво; український державотворчий процес.

CONSTITUTION OF HETMAN PYLYP ORLYK AS A SIGNIFICANT CONTRIBUTION TO THE UKRAINIAN STATE-BUILDING PROCESS

Yurii FIIHURNYI

Candidate of Historical Sciences, Head of Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Oksana VYSOVEN

Doctor of Historical Sciences, associate professor, lead research fellow of the Department of Military and Patriotic Education of RIUS

Annotation. *The purpose of the study is to carry out a systems analysis of the Constitution of Hetman Pylyp Orlyk as an important factor in the state-building process in Ukraine. The historiography of the study of the problem and the source base are characterized. The peculiarities of the evaluation of the Constitution by Ukrainian researchers are analyzed. The main provisions of the Constitution have been systematized. The methodological basis of the work is a system approach, with the principles of a critical and system-structural approach to the source base. Research methods were chosen according to the set goal. The use of the historical-systemic method made it possible to investigate the main provisions and norms of the Constitution of Hetman Pylyp Orlyk and summarise the obtained results. The scientific novelty of the work is to expand knowledge about an important political and legal document of the first half of the 18th century.*

It was found that the Constitution is not the basic law in modern legal interpretation because it does not contain a systematic presentation of the state and the legal foundations of the Cossack state. It was determined that the main motive of the Constitution is a significant limitation of the autocratic powers of the hetman through the creation of the General Council for this purpose as a type of Cossack pre-parliament and the regulation of relations between the elite of the Cossack state. It was found that the main task of the Constitution of P. Orlyk is to create a viable, competitive, and balanced system of functioning and interaction among the state authorities of the Cossack state. It is shown that for this purpose, for the first time, not only in Ukrainian but also in European and world practice, the Constitution declares the process of dividing power into executive, legislative, and judicial. It is emphasised that the Constitution of P. Orlyk was not a coincidence but a natural stage in the development of Ukrainian statehood; it became a significant achievement of the Ukrainian elite of that time, and the legal documentation of the statecraft of the Cossack leadership contributed to the strengthening of the Cossack state and the creation of the early modern Ukrainian Cossack nation.

Key words: *Ukraine; Ukrainians; the Constitution of Hetman Pylyp Orlyk; Ukrainian Cossacks; Ukrainian state-building process.*

Постановка проблеми. Під час російсько-української війни, особливо після 24.02.2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення рашистів в Україну, актуалізувалося питання згуртування українських громадян для захисту держави від російських загарбників. У консолідації українського суспільства, формуванні нової української політичної нації має вагоме значення історична пам'ять, знання минулого, творче використання надбань попередніх поколінь. Екзистенційні виклики жахливого й жорстокого протистояння української демократії евразійській автократії, з одного боку, є смертельною загрозою для Української держави й українського громадянського суспільства, з другого – сприяють глобальній

проукраїнській консолідації та інтенсифікують євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення українців стати невід'ємною складовою європейської цивілізації.

Конституція П. Орлика була не випадковістю, а закономірним етапом в розвитку українського державотворення, вона стала вагомим здобутком тогочасної української еліти, осмисленням величезного досвіду, який здобуло козацтво з часу свого створення, функціонування та набуття ним статусу провідної верстви ранньомодерного суспільства. Варто відзначити, що цей досвід був як позитивний, так і негативний. Юридичне оформлення державницьких напрацювань козацької старшини посприяло посиленню Гетьманщини й творенню

ранньомодерної української козацької нації. Осягнення здобутків і прорахунків наших пращурів є дуже актуальним і допоможе українцям консолідуватися та перемогти рашистів.

Актуальність заявленої теми пердусім визначається осягненням цивілізаційного розвитку українського суспільства, використанням набутого ним багатовікового історичного досвіду для згуртування українців в умовах неоголошеної російсько-української гібридної війни, консолідації громадян України задля протидії спробам рашистів та їх поплічників розчленувати та ліквідувати Українську державу, знищити українську ідентичність та українську політичну націю й силоміць нав'язати українському громадянському суспільству російську великодержавність, «русский мир», російську мову, російську культуру, російськість тощо.

Аналіз джерел, останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи дослідження, у яких започатковано розв'язання цієї проблематики і на які мали змогу опиратися, засвідчуємо, що ця проблема потребує подальшого вивчення. Наведемо лише деякі найважливіші джерела і праці, дотичні до цієї теми. Багато важливого аналітичного матеріалу про державотворчу діяльність П. Орлика знаходимо в узагальнювальних працях з історії держави і права. Зокрема, науковий інтерес привертає монографія співавторів А. Слюсаренка та М. Томенка [12] та праця П. Музиченка [8]. Найбільший науковий внесок у вивчення досліджуваної проблеми роблять праці, спеціально присвячені осмисленню політичної діяльності гетьмана Пилипа Орлика та його Конституції 1710 року. Серед найважливіших робіт відзначимо

напрацювання співавторів І. Кресіної та О. Кресіна про гетьмана Пилипа Орлика і його Конституцію [5]. Також цікаві думки про послідовників І. Мазепи, і зокрема про П. Орлика та його внесок в українське державотворення, подано в роботі О. Субтельного «Мазепинці: Український сепаратизм на початку XVIII ст.» [14]. Свій внесок у вивчення цієї важливої проблеми здійснили науковці О. Лукашевич та К. Манжул [7].

Новий етап у вивченні державотворчої діяльності П. Орлика розпочався з 2000 років. У цей період вийшла низка цікавих і системних праць про політико-правову спадщину української політичної еміграції першої половини XVIII століття [6], постать П. Орлика та його досягнення в тогочасному політикумі [13]. Також треба відзначити працю Ю. Фігурного, який проаналізував державотворчу та націєтворчу діяльність П. Орлика в українознавчому вимірі [20]. Цікавою є праця Т. Чухліба, який розглянув козацьку Конституцію 1710 року як самобутній і ідеальний проект майбутньої держави [16]. Дослідник В. Кононенко охопив та проаналізував найяскравіші проекти реформ української адміністрації Гетьманщини [4].

Джерельна база проблеми дозволила об'єктивно і досить повно розкрити державотворчу діяльність П. Орлика. Наведемо лише окремі праці, де представлені документи [9; 2].

У 2022 р. вийшла збірка документів, куди увійшло листування Пилипа Орлика та Івана Мазепи з тогочасними політичними та державними діячами Європи. Як стверджує упорядниця Т. Таїрова-Яковлева, частина документів, які увійшли до книжки, публікувалися

вперше та не були відомі не лише широкому загалу, а й фахівцям-історикам [10].

Попри всі перераховані вище основні праці проблема дослідження Конституції гетьмана П. Орлика як важливого чинника українського державотворення потребує переосмислення у світлі сучасних напрацювань та подій.

Мета дослідження – проведення системного аналізу Конституції гетьмана Пилипа Орлика як важливого чинника державотворчого процесу в Україні. **Завдання** дослідження: стисло охарактеризувати історіографію вивчення проблеми й джерельну базу; проаналізувати особливості оцінки українськими дослідниками Конституції; охарактеризувати основні положення Конституції; підвести підсумки дослідження.

Наукова новизна полягає у розробці актуальної проблеми, яка, незважаючи на велику кількість публікацій з цієї теми, залишається ще недостатньо вивченою й тому потребує подальших неупереджених студій.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до вивчення цієї важливої наукової теми, ми відразу хочемо охарактеризувати основні фундаментальні поняття, на яких базується наше дослідження. По-перше, Конституція гетьмана П. Орлика є важливим правовим документом козацької доби, який допомагає краще проаналізувати цю звияжну та контраверсійну епоху. По-друге, український державотворчий процес – це послідовний розвиток державотворення в Україні.

Незважаючи на те, що збройне повстання козаків під проводом Івана Мазепи зазнало поразки, мазепинці продовжували боротьбу за визволення

України з російських кайданів, збирали людські та матеріальні сили, переосмислювали причини поразки. Результатом їх наполегливої праці стала Бендерська Конституція гетьмана П. Орлика та його прихильників, які сподівалися, що спільними зусиллями та врахуванням побажань та інтересів усіх соціальних верств країни вони отримають шанс вибороти незалежність і краще життя для українців [19, с. 219].

Після смерті гетьмана Івана Мазепи в селі Варниці поблизу Бендер (сучасна Молдова) 21 вересня (2 жовтня за новим стилем) 1709 р. українські козаки (запорожці та гетьманці), яких налічувалося близько 4,5 тис. осіб і які слідом за полтавською поразкою емігрували з ним до Молдавського князівства на початку 1710 р., обрали нового керівника Війська Запорізького (саме так у другій половині XVII – першій половині XVIII ст. називалася тогочасна Українська козацько-гетьманська держава) – Пилипа Орлика (1672–1742). На той час він обіймав посаду генерального писаря. Новообраний гетьман намагається завоювати підтримку і прихильність як серед своїх прихильників у Молдові, так і серед населення України. З цією метою він разом зі своїми соратниками створює договірні пакти – так званій проєкт Бендерської Конституції (так званої Конституції Пилипа Орлика). Остаточно її прийнято 5 квітня (16 квітня за новим стилем) 1710 р. на козацькій раді в Бендерах. Повна назва – «Пакти і конституції законів та вольностей Війська Запорізького Між Його Преосвященством Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького і між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорізьким, прийняті

громадським рішенням обох сторін і підтвержені на вільних виборах присягою, встановленою згаданим преосвященим гетьманом, року Божого 1710 квітня 5 в Бендерах» [17, с. 58].

Цей дуже важливий чинник державотворчих процесів в Україні був підготовлений у форматі правового (конституційного) документа та відповідно до тогочасної юридичної практики, написаного тогочасною діловою українською та латинською мовами – «*Pacta et constitutiones legum libertatumque Exercitus Zaporoviensis...*». Саме цей лінгвістичний аспект є одним із визначальних факторів у розумінні суті Конституції П. Орлика, адже її зміст і основи мали стати доступними і відомими не лише українцям, а й освіченій європейській спільноті. Саме так українці намагалися інтелектуально й дієво інтегруватися до Європи та її політичної і юридичної системи. «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького» могли б стати реальною програмою побудови правової основи суверенної Гетьманщини – Української козацько-гетьманської держави на демократичних козацьких засадах. На жаль, вони не були повністю реалізовані в суспільному житті України початку XVIII ст. у зв'язку з несприятливими політичними реаліями того буремного часу. Конституційний договір П. Орлика, однак, частково діяв на частині території Правобережної України до 1714 р., де ще зберігався військово-територіальний полковий устрій, і став унікальним історичним документом, який створив основи демократичного устрою Гетьманщини на козацьких засадах [17, с. 58].

Основним змістом «Пактів і конституцій законів і вольностей Війська

Запорізького...» є правовий договір гетьмана П. Орлика з козаками зі шведським королем Карлом XII як протектором і гарантом незалежності Української козацько-гетьманської держави від загарбницьких намірів московського царства. На підставі цього договору Гетьманщина переходила під опіку Шведського королівства, а її громадяни (старшина, шляхта, козаки, духовенство, міщани та селяни) керувалися нею у своєму повсякденному житті. 10 травня 1710 року (21 травня за новим стилем) король Швеції затвердив «Пакти і конституцію законів...» і підписав відозву до українського народу, в якій обіцяв продовжувати війну проти московії та боронити кордони Гетьманщини після визволення від москалів. П. Орлик у свою чергу зобов'язувався: у разі перемоги мазепинців і його перетворення з гетьмана у вигнанні на законного главу народу обмежити гетьманське самодержавство, посилювати і поширювати козацький демократизм у керівництві, зменшувати соціальний гніт міщан і селян, охороняти привілеї козацького стану, зберігати особливий статус (становище) запорозького козацтва, боротися за політичне та церковне відокремлення Гетьманщини від московщини [19, с. 218].

За твердженням О. Кресіна, серед науковців, які досліджували і досліджують Конституцію П. Орлика, досі немає єдиної думки щодо того, чим вона була для тогочасного українського державотворення, який її правовий характер, чи була вона новаторською у світовому конституційному процесі як перший Основний Закон Української козацько-гетьманської держави, чи існувала як звичайні юридичні угоди (як от польська *pacta conventa* між королем

і сеймом, московські статті 1654 р. між царем і гетьманом), у яких меркантильні політико-тактичні інтереси майже завжди переважали над фундаментальними стратегічними та державотворчими завданнями. Більшість дослідників, а саме: Н. Василенко, Л. Мельничук, О. Оглоблін, В. Смолій, В. Степанков, М. Трофимук, О. Пріцак, А. Слюсаренко, М. Томенко, В. Замлинський та ін., визначають документ як першу Конституцію Війська Запорізького. Такі дослідники, як А. Кордт, О. Субтельний, В. Ульяновський, В. Горобець, О. Лукашевич, К. Манжул, О. Кресін та ін., називають цей історичний документ конституційним актом, угодою між українськими політичними силами того часу [6, с. 206].

Водночас майже всі дослідники наголошують, що Бендерська Конституція є не суто емігрантським твором, а реальним зображенням прогресивного розвитку української політико-правової теорії та практики й створювалася їхніми авторами (поряд із Пилипом Орликом участь у її написанні брали Андрій Войнаровський, Костянтин Гордієнко, Дмитро Горленко, Іван Ломиковський, Федір Миревич, Іван Максимович та ін.) як правовий документ, що регулюватиме корінні конституційні питання в Українській козацько-гетьманській державі (Війську Запорізькому) після її остаточного виходу зі складу московського царства (з 1721 р. – російська імперія) [6, с. 206; 3; 4].

О. Сокирко вважає, що бурхливі часи горбачовської перебудови та перші роки суверенної державності породили в суспільстві ейфоричний міф про повну й абсолютну першість української козацької Конституції, яка навіть перевершила

визнаного першопрохідця – Конституцію США 1787 року [11, с. 50].

Натомість В. Замлинський писав, що французькі просвітителі ще навіть не наважувалися розвивати закладені в ній громадянські ідеї, у той час як в козацькій Україні вперше в Європі відбувся справжній приклад творення моделі вільної, незалежної держави, заснованої на природному праві і прагненні людей до свободи і самовизначенні, невідомих досі демократичних засадах суспільного життя [3, с. 347].

За словами П. Музиченко, основний зміст Конституції П. Орлика свідчить про наміри та впевненість укладачів повернутися з тимчасової еміграції на Батьківщину, де вона мала набути юридичної сили для всієї України, тому на момент укладення конституційний договір був цілком реалістичним, а не суто теоретичним проектом, яким він став пізніше, коли повернення П. Орлика в Україну стало неможливим, тому історичне значення договору полягає насамперед у тому, що він був першим конституційним актом в Україні [8, с. 150].

Важливою думкою з цього приводу поділилася Н. Яковенко, яка підкреслює, що, можливо, саме П. Орлику належала ідея (а можливо, й авторство) ухваленої в день виборів угоди між гетьманом, з одного боку, і старшиною та військом – з іншого; цей договір, відомий як «Конституція прав і вольностей Війська Запорізького», часто з наївним захопленням тлумачать як «першу конституцію Української Держави», додаючи останнього змісту формулі «*pacta et constitutiones*». Хоча, зазначає дослідниця, укладачі акта 1710 р. вважали його традиційним для Речі Посполитої *pacta conventa* («пунктом угоди»), для

дотримання якої обраний правитель (там – король, тут – гетьман) присягав перед «вільним народом» (там – шляхтою, тут – козацтвом), ідеал договірного правління був стрижнем політичної культури Речі Посполитої, і П. Орлик та його старшина керувалися цим зразком, навіть даючи своїй угоді назву, тотожну польсько-литовським практикам – *раста et constitutiones*. Інша справа, що прийняття Військом Запорізьким власних «договірних пунктів» стало справді великою подією, оскільки засвідчило політичну зрілість козацької держави, яка вперше «самореалізувалася» і на формальному рівні закріпила розподіл прав і обов'язків між гетьманом і «козацьким народом» [21, с. 420].

У свою чергу О. Кресін наголошує, що «Пакти...» 1710 р. стали першим українським внутрішньоконституційним актом, вони закріпили форму правління у Війську Запорізькому, яку можна відзначити як парламентсько-президентську республіку, тому вперше в українській історії було створено правові основи представницького правління та парламентаризму, вони розподілили повноваження, які раніше належали царю, між органами влади Війська Запорізького та створили правові передумови для подолання розриву між політичними та судовими процесами, а також вони вперше врегулювали проблеми державного устрою Війська Запорізького, створивши умови для інтеграції до нього Запорізької Січі. Науковець переконаний, що в «Пактах...» систематизовано й розвинуто положення, які були апробовані в угодах Війська Запорізького з російською державою, узагальнено основний зміст конституційних нововведень правління Івана Мазепи. На його переконання,

українська політико-правова думка другої половини XVII – початку XVIII ст., а саме сукупність згаданих пам'яток, прецедентів та ідей, стала головним джерелом «Пактів...» 1710 р. Хоча О. Кресін не відкидає можливого впливу іноземних нормативних актів, європейської політико-правової думки, він вважає, що «Пакти...» були органічним продовженням розвитку українських політико-правових практик, думки, культури [6, с. 24].

Щодо правових засад документа політолог М. Томенко вважає, що першу українську Конституцію слід розглядати через правову, політичну та інтелектуальну складові, оскільки аналіз цього документа доводить, що в ньому міститься ідеологія пріоритету демократичних цінностей, якими їх уявляла тоді українська еліта. На думку дослідника, у політичному сенсі особливість документа пов'язана з тим, що в ньому фактично йшлося про добровільне складання частини своїх повноважень гетьманом і старшиною на користь козацької громади, міст тощо, а також про добровільну відмову від частини своїх повноважень, а в юридичному розумінні – це документ, у якому вперше в українській правовій і політичній думці, як і в європейській, було чітко зафіксовано фактичний розподіл влади, побудовано так звані інститути стримувань і противаг, які визначали особливості податкової політики, привілеї місцевого самоврядування, статус судової влади тощо, в інтелектуальному сенсі дуже важливо, що цей документ представляв Україну як державу і націю з давніми історичними традиціями [15, с. 34].

Загалом Конституція П. Орлика була реальною можливістю побудувати

правову основу суверенної Гетьманщини на демократичній козацькій основі. Вона увібрала давні правові концепції Київської Русі, досягнення тогочасної європейської юрисдикції, архаїчні козацькі традиції звичаєвого права та народо-владдя, ідейний розвиток і досягнення мазепинської старшини [17, с. 20–21]. Крім того, саме в Конституції вперше сформульовано розуміння сутності національної ідеї як шляху до суверенної, соборної України та порятунку українського народу від російсько-імперської сваволі [18, с. 147].

Отже, Конституція 1710 року є не лише оригінальним документом тогочасної козацької політико-правової думки, а вагомим чинником державотворчого процесу в Україні.

Конституція Пилипа Орлика складається з преамбули, 16 статей, післямови та особистої присяги гетьмана. Передмова починається поясненням, чому Україна розриває унію з московією і переходить під протекторат Швеції. Піднявши український народ на повстання та визволивши Україну з-під польського ярма, Богдан Хмельницький як рівноправний приєднав Україну до московії, уклавши з останньою військову угоду, яка мала врегулювати відносини двох незалежних держав. Український народ і його лідери плекали надію, що московія як соборна держава виконає взяті на себе зобов'язання і назавжди збереже запорізьке військо і непорушний вільний український народ з правами і вольностями під його захистом [1, с. 94].

Проте московія ніколи не дбала про інтереси України, прикладом цього є укладення Віленського сепаратистського миру 1656 р. між росіянами та поляками, під час якого українську делегацію

навіть не допустили до переговорів, а після смерті Б. Хмельницького в 1657 р. московська держава численними способами намагалася знищити підтвержені нею раніше козацькі військові права і вольності, прагнула накинути рабське ярмо на вільний козацький народ, якого не підкорила [1, с. 94].

В основному тексті документа викладено цілісну концепцію формування, функціонування та взаємодії органів влади в Гетьманщині. Так, стаття 1 Конституції проголошує, що після визволення України від московського ярма гетьман визнає панівною православною віру східного обряду. Приєднання Української Церкви до московського патріархату, яке відбулося у 1686 році, буде скасовано. Українська Церква знову підпорядковуватиметься виключно Константинопольському патріарху. У соборній державі може існувати лише незалежна церква [1, с. 96–97].

У 2 статті проголошується непорушність і недоторканність кордонів козацької України, які були встановлені згідно із Зборівським мирним договором 1649 р. Гетьман мав охороняти цілісність і недоторканність території Війська Запорізького, а король Швеції виступив протекторатом України та гарантом недоторканності її законів, міжнародного суверенітету та кордонів [1, с. 97–98].

У 3 статті зафіксовано позитивне ставлення до Кримського ханства, з яким на момент укладення Конституції були надії на взаємовигідне військово-дипломатичне та економічне співробітництво, тому було проголошено курс на відновлення стародавнього братерства з Кримською державою, військово-співробітництво та підтвердження дружби [1, с. 98].

У 4 і 5 статтях йшлося про забезпечення територіальних, економічних, військових і соціальних інтересів Запорізької Січі. А саме про звільнення її від московських укріплень і фортець, передачу під юрисдикцію Коша поселень Терехтимирів, Переволочна, Кодак, Келеберда та млинів, перевозів й угідь по Ворсклі [1, с. 99–100].

Стаття 6 Конституції П. Орлика регулює питання внутрішнього управління, а саме: обмеження самодержавної (одноосібної) влади гетьмана і створення як на підтримку, так і на протигагу йому Генеральної старшинської ради. Ця стаття є основною і фундаментальною частиною Конституції, на якій тримається вся правова та адміністративна основа майбутньої Гетьманщини, яка, визволившись з-під влади московського царства і отримавши міжнародний захист Шведського королівства, буде мати шанс покінчити з азійським деспотизмом і розпочати будівництво європейської демократичної країни, сучасною мовою – парламентсько-президентського типу, обмеживши таким чином самодержавну владу українських гетьманів за допомогою формування виборного вищого законодавчого органу – Генеральної ради (зародок парламентаризму в тодішній Гетьманщині). До нього мали входити генеральна старшина, городові полковники, полкова старшина, сотники, генеральні радники (вибиралися від кожного полку) і посли – представники від Запорізької Січі. Особлива увага приділялася інституту генеральних радників, які мали обиратися козаками по одному від кожного полку за згодою гетьмана і ставали рівноправними учасниками Генеральної ради, розширюючи тим самим представництво мешканців

кожного полку у вищих органах влади. Генеральна рада отримала право консультувати гетьмана у найважливіших справах, як внутрішніх, так і міждержавних. Усі її учасники мали збиратися в його резиденції тричі на рік – на великі християнські православні свята Різдва, Великодня та Покрови. У період між засіданнями Генеральної ради гетьман мав вирішувати нагальні питання державного життя та здійснювати зовнішньополітичну діяльність лише за порадою генеральної старшини [1, с. 100–102].

Стаття 7 забороняє гетьману здійснювати самовільні судові функції щодо злочинів, скоєних старшиною та рядовими козаками, які ображають його честь і гідність. У випадку таких злочинів гетьман не повинен карати своєю приватною помстою і владою, а передати справу, кримінальну чи не кримінальну, на розгляд генерального військового суду, який має вирішити долю певних осіб [1, с. 102–103].

Стаття 8 не дозволяє гетьману створювати власний виконавчий апарат та дипломатичні служби, які не підпорядковуються генеральній старшині. Так, члени Генеральної ради мали право публічно заперечувати проти дій гетьмана, а всі державні справи, які належали до компетенції генеральної старшини, мали доповідати гетьману особисто, без посередництва наближених до нього гетьманських слуг. Вказувалося, що найближче оточення гетьмана (його приватні домашні слуги) не повинні бути залучені до жодних справ, доповідей чи військових питань [1, с. 103].

Стаття 9 передбачає відокремлення військового скарбу (державної власності Гетьманщини) від приватної власності гетьмана та заборону його нецільового

використання, особливо в приватних цілях. Крім гетьмана, від управління військовим скарбом були усунуті також полковники. Це мали робити генеральний підскарбій у столиці та два присяжні скарбники в полках [1, с. 103–104].

Стаття 10 декларує виборність усіх державних посад, як нижчих, так і вищих, гетьманату, але ці вибори мали відбуватися лише за згодою гетьмана і затверджуватися ним. Водночас у «Пактах...» наголошувалося на неприпустимості підкупу гетьмана владолюбними особами, які хотіли використати своє становище для власного збагачення [1, с. 105].

У статті 11 йдеться про соціальний захист козацьких вдів, дружин і дітей у разі відсутності їхніх чоловіків у поході, а також про неможливість їхнього оподаткування та залучення до примусових робіт [1, с. 105].

Стаття 12 регламентує статус і привілеї українських міст, їх оподаткування та обстеження всієї державної і приватної власності (міщан, купців, козаків і старшини). Планувалося юридично оформити землеволодіння та оподаткування як основу майбутнього соціального устрою гетьманату та повернути громадянам незаконно захоплені козацькою старшиною та козаками земельні володіння, що збільшило б доходи громадян, покращило б оподаткування та зменшило б соціальну напругу в суспільстві [1, с. 106].

Стаття 13 підтверджує привілеї міст Гетьманщини, які мали магдебурзьке право, і наголошує, що столицею козацької держави має стати Київ [1, с. 106].

Стаття 14 декларує законодавче обмеження зловживання владою з боку вищих посадових осіб та судових процесів. Особлива увага приділяється забороні

використання ресурсів Речі Посполитої урядовцями гетьманату у своїх приватних інтересах [1, с. 107].

У статті 15 йдеться про скасування податків на утримання найманого гетьманом війська та скасування цієї загальної повинності для всіх мешканців Гетьманщини [1, с. 107].

Стаття 16 регламентує порядок стягнення різних податків на землях Війська Запорізького [1, с. 107].

В епілозі та присязі новообраний гетьман П. Орлик присягав перед Богом шанувати давні права і звичаї військові та добре дбати про Україну та її народ [1, с. 108–109].

Висновки. Здійснивши системний аналіз проведеної дослідниками наукової оцінки сутності та головних положень Конституції гетьмана Пилипа Орлика як важливого чинника державотворчого процесу в Україні, ми дійшли таких висновків: по-перше, Конституція не є Основним Законом у сучасному правовому розумінні, оскільки вона не містить систематизованого викладу державно-правових засад гетьманату, не охоплює комплексно всі напрями конституційного процесу в інтерпретації сучасних правових норм демократичних держав тощо. Бендерські «Пакти і конституції...» лише декларують майбутню програму дій гетьмана, Генеральної ради тощо у разі набуття ними реальної політичної влади; по-друге, основним мотивом Конституції є суттєве обмеження автократичних повноважень гетьмана шляхом створення Генеральної ради як своєрідного козацького передпарламенту та врегулювання відносин між елітами козацької держави; по-третє, головним завданням Конституції П. Орлика є створення життєздатної, конкурентоспроможної та

збалансованої системи функціонування і взаємодії державних органів гетьманату, які мають діяти, передусім ґрунтуючись на демократичних засадах козацького рівноправ'я, а не базуватися на принципах московського необмеженого самодержавства; по-четверте, з цією метою Конституція вперше не лише в українській, а й у європейській та світовій практиці задекларувала процес поділу влади на виконавчу, законодавчу та судову, оскільки, як показав цивілізаційний досвід людства, саме такий розподіл гарантує сталий і поступальний розвиток націям і державам; по-п'яте, Конституція П. Орлика була не випадковістю, а закономірним етапом розвитку Української держави, вона стала значним досягненням тогочасної української еліти, а легалізація державницького досвіду козацької старшини сприяла зміцненню гетьманату та становленню ранньомодерної української козацької нації; по-шосте, треба відзначити, що цей досвід був як позитивний, так і негативний, тому юридичне оформлення державотворчих напрацювань козацької старшини мало посприяти посиленню Гетьманщини й творенню потужної ранньомодерної української козацької нації; по-сьоме, досягнення здобутків і прорахунків наших пращурів є дуже актуальним наразі й допоможе українцям згуртуватися задля перемоги над рашистами, оскільки осмислення цивілізаційного розвитку українського суспільства, використання набутого ним багатівкового історичного досвіду для згуртування українців в умовах неоголошеної повномасштабної російсько-української гібридної війни, консолідація громадян України супроти спроб рашистів та їх проксі (поплічників-терористів)

розчленувати та ліквідувати Українську державу, знищити українську ідентичність та українську націю й силоміць нав'язати українському громадянському суспільству російську великодержавність, «русский мир», російську мову, російську культуру, російськість тощо, на нашу думку, посприє формуванню нової української політичної нації, глобальній проукраїнській консолідації та інтенсифікує євроінтеграційні й євроатлантичні процеси і прагнення українців стати невід'ємною складовою європейської цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. «Договір і постанова між гетьманом Орликом та Військом Запорозьким 1710 р.». Фігурний Ю. С. *Український гетьман Пилип Орлик*. Київ: НДІУ, 2008. С. 93–109.
2. «Пакти і Конституції» Української козацької держави (до 300-річчя укладення) / відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук, Т. В. Чухліб. НАН України. Інститут історії України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського; Державна архівна служба України; Центральний державний історичний архів, м. Київ. Львів: Світ, 2011. 440 с.
3. Замлинський В. Пилип Орлик. Історія України в особах: IX–XVIII ст. Київ, 1993. С. 345–354.
4. Кононенко В. П. Пилип Орлик: життя, політика, тексти: матеріали Міжнародної наукової конференції “Ad fontes” до 300-річчя Бендерської конституції 1710 р. Київ, НАУКМА, 14–16 жовтня 2010 / Нац. ун-т «Кієво-Могилянська академія»; ред.-упор. Н. Яковенко. Київ: Університетське видання «Пульсари», 2011. 295 с. *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2012. № 2 (12). С. 253–256.
5. Кресіна І. О., Кресін О. В. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. Київ: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. 80 с.

6. Кресін О. В. Політико-правова спадщина української політичної еміграції першої половини XVIII століття. Київ, 2001. 468 с.

7. Лукашевич О. А., Манжул К. В. «Конституція» Пилипа Орлика – історико-правова пам'ятка XVIII ст. Харків: Основа, 1996. 52 с.

8. Музиченко П. Історія держави і права України. Третє видання, стереотипне. Київ, 2001. 430 с.

9. Орлик П. Конституція, маніфести та літературна спадщина: вибрані твори. Київ: МАУП, 2006. 736 с.

10. Пилип Орлик і мазепинці. Джерела / упорядник Тетяна Таїрова-Яковлева. Київ: Кліо, 2022. 418 с.

11. Сокирко О. Тест на зрілість нації: 300 років тому було прийнято Конституцію Пилипа Орлика. *Український тиждень*. 2010. № 13 (126). С. 50–52.

12. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія української конституції. Київ: Товариство «Знання», 1993. 192 с.

13. Смолка А. О. Пилип Орлик. Конституція 1710 року. Київ, 2007. 104 с.

14. Субтельний О. Мазепинці. Український сепаратизм на початку XVIII ст. / переклад з англ. В. Кулика. Київ: Либідь, 1994. 240 с.

15. Томенко М. Цінності Конституції Пилипа Орлика. *Главред*. 2010. № 15 (168). С. 34.

16. Чухліб Т. Ідеальна держава в Україні? Козацький проект 1710 року. Київ: Видавничий дім «Киево-Могилянська академія», 2011. 104 с.

17. Фігурний Ю. Внесок українців у світовий конституційний процес. Державотворча діяльність Пилипа Орлика в українознавчому вимірі (До 300-річчя Конституції П. Орлика – важливого чинника етнічних, державотворчих і націєтворчих процесів в Україні). *Українознавство*. 2010. № 2 (35). С. 57–63.

18. Фігурний Ю. Державотворча діяльність Пилипа Орлика в українознавчому

вимірі (До 335-річчя від дня народження та 265-ліття з дня смерті). *Українознавство*. 2007. № 4. С. 143–147.

19. Фігурний Ю. С. Історичні витоки українського лицарства: нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. Київ, 2004. 308 с.

20. Фігурний Ю. С. Український гетьман Пилип Орлик. Київ: НДІУ, 2008. 124 с.

21. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Друге видання. Київ: Критика, 2005. 584 с.

REFERENCES

1. FIHURNYI, Yu. (2008). "Agreement and Resolution between Hetman Orlyk and the Zaporizhzhian Army of 1710". *Ukrainian Hetman Pylyp Orlyk*. Kyiv, RIUS, pp. 93–109. [in Ukr.]

2. SMOLII, V., ed., TROFIMUK, M., CHUKHLIB, T., comp. (2011). "Pacts and Constitutions" of the Ukrainian Cossack State (to the 300th Anniversary of its Conclusion). NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine; Vernadskyi National Library of Ukraine; State Archival Service of Ukraine; Central State Historical Archives, Kyiv. Lviv: Svit, 440 p. [in Ukr.]

3. ZAMLYNSKYI, V. (1993). *Pylyp Orlyk. History of Ukraine in Persons: 9th – 18th Centuries*. Kyiv, pp. 345–354. [in Ukr.]

4. KONONENKO, V. (2012). *Pylyp Orlyk: Life, Politics, Texts: Materials of the International Scientific Conference "Ad Fontes" for the 300th Anniversary of the Bender Constitution of 1710*. Kyiv, NaUKMA, October 14–16, 2010. National University Kyiv-Mohyla Academy. Kyiv: Pulsary University Press, 2011. 295 p. *Studia Slavica et Balkanica Petropolitana*, № 2 (12), pp. 253–256. [in Ukr.]

5. KRESINA, I., KRESIN, O. (1993). *Hetman Pylyp Orlyk and his Constitution*. Kyiv: PDE Fotovideoservice, 80 p. [in Ukr.]

6. KRESIN, O. (2001). *Political and Legal Heritage of Ukrainian Political Emigration of the*

First Half of the 18th Century. Kyiv, 468 p. [in Ukr.]

7. LUKASHEVYCH, O., MANZHUL, K. (1996). "Constitution" by Pylyp Orlyk is a Historical and Legal Monument of the 18th Century. Kharkiv: Osnova, 52 p. [in Ukr.]

8. MUZYCHENKO, P. (2001). *History of the State and Law of Ukraine*. 3rd ed., stereotyped. Kyiv, 430 p. [in Ukr.]

9. ORLYK, P. (2006). *Constitution, Manifestos and Literary Heritage: Selected Works*. Kyiv: MAUP, 736 p. [in Ukr.]

10. TAIROVA-YAKOVLEVVA, T., comp. (2022). *Pylyp Orlyk and Mazepyntsi. Sources*. Kyiv: Klio, 418 p. [in Ukr.]

11. SOKYRKO, O. (2010). Nation's Maturity Test: the Constitution of Pylyp Orlyk was Adopted 300 Years Ago. *Ukrainskyi tyzhden* (Ukrainian Week), № 13 (126), pp. 50–52. [in Ukr.]

12. SLIUSARENKO, A., TOMENKO, M. (1993). *History of the Ukrainian Constitution*. Kyiv: "Knowledge" Society, 192 p. [in Ukr.]

13. SMOLKA, A. (2007). *Pylyp Orlyk. Constitution of 1710*. Kyiv, 104 p. [in Ukr.]

14. SUBTELNYI, O. (1994). *Mazepyntsi. Ukrainian Separatism at the Beginning of the 18th Century*. Kyiv: Lybid, 240 p. [in Ukr.]

15. TOMENKO, M. (2010). Values of the Constitution of Pylyp Orlyk. *Hlavred (Chief Editor)*, № 15 (168), 34 p. [in Ukr.]

16. CHUKHLIB, T. (2011). *An Ideal State in Ukraine? Cossack Project of 1710*. Kyiv.: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House, 104 p. [in Ukr.]

17. FIHURNYI, Yu. (2010). Contribution of Ukrainians to the World Constitutional Process State-Building Activity of Pylyp Orlyk in the Ukrainian Studies Dimension (To the 300th Anniversary of the Constitution of P. Orlyk – an Important Factor of Ethnic, State-Building and Nation-Building Processes in Ukraine). *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), № 2 (35), pp. 57–63. [in Ukr.]

18. FIHURNYI, Yu. (2007). The State-Building Activity of Pylyp Orlyk in the Ukrainian Studies Dimension (To the 335th Anniversary of his Birth and 265th Anniversary of his Death). *Ukrainoznavstvo*. (Ukrainian Studies), № 4, pp. 143–147. [in Ukr.]

19. FIHURNYI, Yu. (2004). *Historical Origins of Ukrainian Chivalry: Essays on the Origin and Development of Cossack Traditional Culture and National Military Art in the Ukrainian Studies Dimension*. Kyiv, 308 p. [in Ukr.]

20. FIHURNYI, Yu. (2008). *Ukrainian Hetman Pylyp Orlyk*. Kyiv: RIUS, 124 p. [in Ukr.]

21. YAKOVENKO, N. (2005). *Essay on the History of Medieval and Early Modern Ukraine*. 2nd ed. Kyiv: Krytyka, 584 p. [in Ukr.]